

בית פרת
מדרשה ישראלית

שתי מחשבות על אבל ועל חיים, על שתיקה ושירה מתוך ספר קהלת

סיגל שטיינברג

אנחנו רוצים לדבר. אני מתכוונת לזה שיש לנו צורך אנושי לחפש כל מיני דרכים לתפוס את מה שאנחנו לא יכולים לתפוס - בין אם זה הנשגב (כמו אלוהים) ובין אם זה האבוד (כמו מישהו שכבר איננו). לתפוס עם מילים, עם מקדשים, ספרי זכרונות, תפילות, תמונות. כל אחד מהדברים האלו נותן לנו רגע להרגיש שתפסנו משהו שאי אפשר בעצם להחזיק בו.

עם המחשבה הזו יצאתי לדרך במערך לימוד הזה. האם יש משהו לתפוס בחיים שכבר אינם?

ספר קהלת, אחד מתוך הספרים המכונים "ספרות החכמה" בתנ"ך (זאת אומרת שהוא דומה לספר פילוסופיה) שואל בכל מיני אופנים מה עדיף - החיים או המוות - ולמה. אם תרצו, אפשר לפתוח בספר קהלת לקבל קונקסט רחב יותר, כאן בחרתי שני פסוקים שעניינו אותי:

טוב שם משמן טוב ויום המנות מיום הגלדו

(קהלת ז:א')

כְּאִשֶׁר יֵצֵא מִבֶּטֶן אִמּוֹ עָרוֹם יָשׁוּב לְלֶכֶת כְּשֶׁבֶא

וּמְאוּמָה לֹא יֵשֵׁא בְעַמְלּוֹ שִׁילֶךְ בְּיָדוֹ

(קהלת ה':י"ד)

אפשר להתחיל מהסבר מילולי של הפסוק, לא נורא אם עוד לא הבנתם הכל: מה בעצם אומר כל אחד מהפסוקים? מה הוא אומר על הקשר בין החיים למוות, ומה על הקשר בין לידה למוות? האם הפסוקים מביעים אותו דבר על המוות ועל החיים?

בואו נתעמק בכל אחד מהפסוקים קצת, נתחיל מהראשון. תפתחו בספר קהלת, פרק ה'.

- ◆ מה ההקשר הרחב?
- ◆ איך אדם מגיע לעולם? מה הוא עושה כשהוא כאן? וכיצד הוא הולך?
- ◆ מה בעצם רוצה כותב הספר לומר?

העולם כְּלוּ שְׁלִי הוּא, אָנִי נוֹחֵלוּ. וְכִשְׁהוּא נִפְטָר מִן
הָעוֹלָם יִדְּיוּ הֵן פְּשׁוּטוֹת, כְּלוֹמֵר לֹא נִחְלָתִי מִן הָעוֹלָם
הַזֶּה כְּלוּם, שְׁכֵן שְׁלֵמָה אוֹמֵר: כְּאֲשֶׁר יֵצֵא מִבְּטֵן אִמּוֹ
עָרוּם יָשׁוּב לְלֶכֶת כְּשֶׁבָא וּמְאוּמָה וּגו'.

(קוהלת רבה ה':י"ד:א')

תרגום לחלק בארמית: חכם בשם גניבא אמר - היה
שועל אחד שרצה להכנס לכרם, ראה שיש שם נקב
וביקש להכנס ולא היה יכול. מה עשה? צם שלושה
ימים עד שנהיה כחוש ותשוש, ונכנס בזה הנקב,
ואכל והשמין, רצה לצאת ולא היה יכול לעבור, חזר
וצם שלושה ימים אחרונים עד שנהיה כחוש ותשוש,
וחזר איך שהיה ויצא. אחרי שיצא, היה הופך את
פניו והסתכל בה (בכרם), אמר כרם כרם מה טובה
את ומה טובים היו הפירות שברך, וכל מה שיש בך
יאה ומשובח, אבל מה ההנאה ממך? כמו שאיש נכנס
לתוכך, כך הוא יוצא. כך הוא זה העולם.

כְּאֲשֶׁר יֵצֵא מִבְּטֵן אִמּוֹ, גְּנִיבָא אָמַר לְשׁוּעַל שְׁמָצָא כְּרָם
וְהִיָּה מְסִיג מִכָּל פְּנוֹתָיו, וְהִיָּה שָׁם נִקְבָּ אֶחָד וּבִקֵּשׁ
לְהִכְנֵס בּוֹ וְלֹא הָיָה יָכִיל, מָה עָבַד צָם תְּלַת יוֹמִין עַד
דְּכַחֵישׁ וְתִשֵּׁשׁ, וְעָאֵל בְּהָדָא נְקוּבָא, וְאָכַל וְשָׁמַן, בְּעָא
לְמִיפְקָ וְלֹא יָכִיל מְעִיבַר כְּלוּם, חָזַר וְצָאִים תְּלַת יוֹמִין
אוֹחְרָנִין עַד דְּכַחֵישׁ וְתִשֵּׁשׁ, וְחָזַר הִיָּךְ מָה דְּהָיָה וְנִפְקָ,
כִּד נִפְקָ הָיָה אֲפִיף אֲפִי וְאִיִּסְתַּכַּל בֵּיהּ, אָמַר כְּרָמָא
כְּרָמָא מָה טָב אֲתָּ וּמָה טָבִין אִינּוּן פִּירִין דְּבִגְנוּף, וְכָל מָה
דְּאִית בְּךָ יֵאִין וּמְשַׁבְּחוּן, בְּרָם מָה הִנְיָה מִמֶּךָ כְּמָה דְּבַר
נִשׁ עֲלִיל לְגִנוּיָךְ כֶּךָ הוּא נְפִיק, כֶּךָ הוּא דִּין עֲלֵמָא. דְּבַר
אֲחֵר, כְּאֲשֶׁר יֵצֵא מִבְּטֵן אִמּוֹ עָרוּם יָשׁוּב לְלֶכֶת כְּשֶׁבָא,
תְּנִיָּא כְּמוֹ שֶׁבָא אָדָם כֵּן יֵלֵךְ, אָדָם בָּא בְּקוֹל וְנִפְטָר
מִן הָעוֹלָם בְּקוֹל, בָּא לְעוֹלָם בְּבִכְיָה וְנִפְטָר מִן הָעוֹלָם
בְּבִכְיָה, בָּא לְעוֹלָם בְּחִבָּה, וְנִפְטָר מִן הָעוֹלָם בְּחִבָּה, בָּא
בְּעוֹלָם בְּאַנְחָה וְנִפְטָר מִן הָעוֹלָם בְּאַנְחָה. בָּא לְעוֹלָם
בְּבִלִי דַעַת וְנִפְטָר מִן הָעוֹלָם בְּבִלִי דַעַת. תְּנִי בִשְׁם רַבִּי
מְאִיר, כְּשֶׁאָדָם בָּא לְעוֹלָם יִדְּיוּ הֵן קְפוּצוֹת, כְּלוֹמֵר כָּל

למדרש יש שני חלקים: סיפור על שועל וכרם, ואחר כך "דבר אחר", אמירות שונות על איך אדם מגיע לעולם וכיצד הוא הולך.

כמו על כל מדרש טוב, נשאל רגע: מה היה חסר בפסוק שהמדרש בא להשלים? מה הסיפור מוסיף על הפסוק? (מעניינת הבחירה בשועל דווקא, כשלוקחים בחשבון את העירום שבפסוק. אולי יש כאן ערמומיות שחז"ל קוראים בתוך העירום. אולי יש משהו שאדם חושב שהוא יוכל לקחת מן העולם, לגנוב. ושימו לב לשמו של החכם שאומר את הסיפור.)

◆ מה דעתו של המדרש על החיים? אנשים ונשים הולכים מהעולם בדיוק כמו שנכנסו אליו?

החלק השני של המדרש בעצם לוקח את ההקבלה שנעשתה בפסוק, בין רגע הלידה ורגע המוות, ובונה עליו הקבלות נוספות. איזו הקבלה מוצאת חן בעיניכם ולמה? האם יש הקבלה שהייתם מוסיפים? מה דעתו של מי שכתב את החלק הזה של המדרש על המוות ועל החיים?

נחזור לפסוק השני: טוב שם מְשִׁמֵן טוב יוֹם הַמּוֹת מִיוֹם הַיְלָדוּ: קהלת ז':א'

כאן הפסוק הזה עושה הקבלה מעניינת: הוא מעמיד את יום המוות מול יום הלידה, ומעדיף, במפתיע אני חושבת, את יום המוות. אחר כך הפסוק מעמיד שם טוב ושמן טוב זה מול זה - ומעדיף את השם.

◆ מזומנות ומזומנים לחשוב רגע: מה בעצם אומר הפסוק?

הנה כמה שאלות שיכולות לפרק את זה קצת:

- ◆ מדוע "שם" יותר טוב מ"שמן"?
- ◆ מדוע יום המוות עדיף מיום הלידה? (האם זה באמת ככה, בעיניך?)
- ◆ וזו השאלה הכי מעניינת בעיני, מה הקשר בין שני חלקי הפסוק? מה מקביל למה - שם מקביל ליום המוות או דווקא ללידה? ושמן טוב - מקביל למוות או ללידה? מה מוסיפה ההקבלה הזו לכל אחד מזוגות המילים?

מְזַדְגָּת לָהּ, כְּמָה עֲלֵעוּלִין הֵן מְזַדְגּוֹת, וְשִׁנְכַנְסַת לְלֶמֶן
הַכֹּל צְרִיכִין לְשִׁמְחָה שְׁנַכְנְסָה לְשָׁלוֹם. כִּךְ מֵת אָדָם הַכֹּל
צְרִיכִין לְשִׁמְחָה וּלְשִׁבְחָה שֶׁנִּפְטָר בְּשֵׁם טוֹב בְּשָׁלוֹם מִן
הָעוֹלָם. הוּא שְׁשִׁלְמָה אָמַר: יוֹם הַמּוֹת מִיּוֹם הַנְּלֻדוֹ. אִתָּ
מוֹצֵא כְּשֶׁהֲצַדִּיקִים נוֹלְדִין אֵין בְּרִיָּה מְרַגְשֶׁת, וְכִשְׁמֵתִין
הַכֹּל מְרַגִּישִׁים, כְּשֶׁנוֹלְדָה מְרִים לֹא הֲרִגִישׁ בָּהּ בְּרִיָּה,
וְכִשְׁמֵתָה נִסְתַּלְקָה הַבְּאָר וְהֲרִגִישׁוּ הַכֹּל, הַבְּאָר הוֹדִיעָה
מִיתָתָה. נוֹלַד אֶהְרֵן כִּהֵן גְּדוֹל וְלֹא הֲרִגִישׁ בּוֹ בְּרִיָּה,
וְכִשְׁמֵת נִסְתַּלְקוּ עֲנֵי כְבוֹד, הֲרִגִישׁוּ הַכֹּל, הָעֵנָן הוֹדִיעַ
מִיתָתוֹ. נוֹלַד מֹשֶׁה רַבְּנֵנוּ וְלֹא הֲרִגִישׁ בּוֹ בְּרִיָּה, וְכִשְׁמֵת
הֲרִגִישׁוּ הַכֹּל, הֵמָּן הוֹדִיעַ מִיתָתוֹ, שְׁשִׁבְתָּ.

(קוהלת רבה ז' א':ד')

רַבִּי פִּנְחָס אָמַר אָדָם חָבִיב בְּשֵׁמוֹ, וְאֵינִי יוֹדֵעַ בְּאִיזָה
מֵהֵן, בָּא שְׁלֵמָה וּפְרֵשׁ, טוֹב שֵׁם מִשְׁמֵן טוֹב יוֹם הַמּוֹת
מִיּוֹם הַנְּלֻדוֹ. נוֹלַד אָדָם מוֹנִין לוֹ לְמִיתָה. מֵת, מוֹנִין לוֹ
לְחַיִּים. נוֹלַד אָדָם הַכֹּל שְׁמַחִין, מֵת הַכֹּל בּוֹכִין. וְאֵינִי
כֵן, אֶלֶּא נוֹלַד אָדָם וְאֵין שְׁמַחִין לוֹ, שְׂאֵין יוֹדְעִין בְּאִיזָה
פֶּרֶק וּמַעֲשִׂים יַעֲמַד, אִם צְדִיק, וְאִם רָשָׁע, אִם טוֹב,
וְאִם רָע. וּמֵת, הֵם צְרִיכִין לְשִׁמְחָה שֶׁנִּפְטָר בְּשֵׁם טוֹב
וְיִצָּא מִן הָעוֹלָם בְּשָׁלוֹם. מְשַׁל לְשִׁנֵּי סְפִינּוֹת פּוֹרְשׁוֹת
לַיָּם הַגְּדוֹל, אַחַת יוֹצֵאת מִן הַלֶּמֶן וְאַחַת נִכְנַסַת לְלֶמֶן,
הַיּוֹצֵאת מִן הַלֶּמֶן הַכֹּל שְׁמַחִין וְהַנִּכְנַסַת לְלֶמֶן לֹא שְׁמַחֵה
לָהּ, הִיָּה שֵׁם פִּקְחָה אֶחָד אָמַר לָהֶם חֲלוּף הַדְּבָרִים אֲנִי
רוֹאָה, זֹאת שְׁהִיָּתָה יוֹצֵאת מִן הַלֶּמֶן לֹא צְרִיכִין לְשִׁמְחָה
עִמָּה שְׂאֵין יוֹדְעִין בְּאִיזָה פֶּרֶק עוֹמְדָת, כְּמָה יָמִים

◆ ◆ ◆

- ◆ רבי פנחס שואל באיזה שם אדם חביב. מה כוונתו? איך שלמה (שלמה כתב את קהלת, על פי המסורת, ולכן הוא מוזכר פה) עוזר לו לענות על השאלה? מה מיוחד בתשובתו של שלמה בקהלת לעומת מה שהיינו חושבים, על פי תחילת המדרש?
- ◆ האם ההבנה שלו מתיישבת עם הרעיון המקורי של הפסוק, לדעתך? מה הקשר בין שם למוות שמצביע עליו המדרש?
- ◆ האם אתם מסכימים עם זה, שכשמישהו נולד אנחנו לא "מרגישים" את זה, ואילו בלכתו אנחנו כן? ומה בעצם המשמעות של "להרגיש" כשמישהו מת, על פי המדרש הזה?

ראינו שני פסוקים שונים מתוך קהלת שעוסקים בלידה ובמוות, ואת הניסיונות של המדרש להסביר ואולי לרכך את האמירות הקשות על כך שלא מרוויחים שום דבר בחיים, ועל כך שעדיף למות מאשר לחיות.

בסוף המדרש של הפסוק השני, מופיעים מרים, אהרון ומשה. מותו של כל אחד מהם לוקח איתו לא רק "שם" אלא גם "שמן" מן העולם: אוכל, צל, ומים. האמירה הזו היא ממש הפוכה מן הפסוקים. על פיה, אנשים מביאים משהו ממשי לעולם, והוא נעלם יחד איתם. (משאירה לכם לחשוב למה אותי זה לא הפוך מן הפסוקים, אלא דווקא בדיוק מה שהם אומרים.) בואו רגע נראה את אחת הדוגמאות האלה מקרוב:

וַיָּבֵאוּ בְנֵי־יִשְׂרָאֵל כָּל־הָעֵדָה מִדְּבַר־צָן בְּחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן וַיֵּשֶׁב הָעָם בְּקִדְשׁ וַתִּמָּת שֵׁם מֶרְיָם וַתִּקְבֹּר שָׁם: וְלֹא־הָיָה מִיָּמַי לְעֵדָה וַיִּקְהָלוּ עַל־מֹשֶׁה וְעַל־אַהֲרֹן: (במדבר כ' א'-ב')

מרים מתה. היא זו שבזכותה משה חי כשהשגיחה עליו ביאור, והנה היא מתה. ואפילו לא טורחים לעשות הפסקה בין הפסוקים ומיד כבר ישראל חוזרים לשגרה (להשוואה, אהרון מת כמה פסוקים אחר כך. כתוב שישאל יושבים עליו 30 יום לפני שמתקדמים). אולי זו אחת הסיבות שהמדרש הבא נכתב:

וְהַבְּאָר בְּזִכּוֹת מְרִים, מֵה כְּתִיב (במדבר כ, א): וַתִּמָּת שֵׁם מֶרְיָם וַתִּקְבֹּר שָׁם, וּמֵה כְּתִיב אַחֵר כֵּן (במדבר כ, ב): וְלֹא הָיָה מִיָּמַי לְעֵדָה. (במדבר רבה א':ב')

◆ ◆ ◆

- ◆ מה עושה המדרש? איך הוא מקשר בין המחסור במים למותה של מרים?
- ◆ למה הוא עושה זאת לדעתכם?

שימו לב להופעותיה של מרים:

קודם, על היאור: (הולדת משה):

וּבְזָפֶת וַתֵּשֶׁם בָּהּ אֶת־הַיֶּלֶד וַתֵּשֶׁם בְּסוּף עַל־שֵׁפֶת הַיָּאֵר:
וַתַּצֵּב אַחֲתוֹ מֵרְחֹק לְדַעַה מִה־יַּעֲשֶׂה לוֹ:
(שמות ב, א-ד)

וַיֵּלֶךְ אִישׁ מִבֵּית לִוִי וַיִּקַּח אֶת־בֵּת־לוֹי: וַתַּהַר הָאִשָּׁה וַתֵּלֶד
בֵּן וַתִּרְא אֹתוֹ כִּי־טוֹב הוּא וַתִּצְפְּנֵהוּ שְׁלֹשָׁה יָרְחִים: וְלֹא־
יָכְלָה עוֹד הַצִּפְיָנוּ וַתִּקְחֵהוּ לֹו וַתִּבֶּת גֹּמָא וַתַּחְמְרָה בַּחֲמֵר

אחר כך, על ים סוף: שירת הים אחרי קריעת ים סוף:

לִיהוָה כִּי־גָאָה גָּאָה טוֹס וְרָכְבוּ רָמָה בְּיָם:
(שמות ט"ו, כ-כ"א)

וַתִּקַּח מְרִיָם הַנְּבִיאָה אַחֹת אֶהֱרֹן אֶת־הַתֵּף בְּיָדָהּ וַתִּצְאֶף
כָּל־הַנְּשִׁים אַחֲרֶיהָ בְּתַפִּים וּבַמַּחֲלֹת: וַתַּעַן לָהֶם מְרִיָם שִׁירוֹ

(רוצים לראות עוד משהו מסקרן על הקשר של מרים והמים? תקראו שם כמה פסוקים אח"כ)

מה יפה? שדרך הבאר הקטנה הזו, אנחנו מקבלים חלון לחייה של מרים. הבאר שנעלמה עם מותה מסמלת את חייה ואת המשמעות שלה עבור דור המדבר ומשה. (יש גם פירושים יפים על השם שלה, שיש בו מים וים). איך שאני מבינה את זה, הדבר הפיסי שנעלם עם מותה מסמן לנו את אחד הדברים המשמעותיים שהיו בחייה. הדבר הפיסי הזה הוא אחיזה במי שהיא היתה ברוח ובנפש שלה. הרי לא כתוב (מלבד במדרש!) שהיא היתה אחראית על המים, אלא היא ראתה את משה מרוחק על המים והשגיחה עליו, היא שרה תודה עם כל הנשים אחרי חציית ים סוף. יש כאן דברים לא פיסיים בכלל, אלא מעשים שמעידים על אישה עם תכונות אופי מסוימות.

***

אז האם אנחנו משאירים משהו בעולם? או הולכים ערומים בדיוק כמו שבאנו? אני רוצה לסיים במחשבה במלווה אותי כבר הרבה שנים כשאני חושבת על הבעיה הפסיכו-פיזית. זו בעיה שמעסיקה את בני האדם מאז ומעולם, מה הקשר בין הנפש שלנו לגוף שלנו? כשבני אדם מתים, כשמבנים נחרבים, נשאר משהו פיסי מהם בעולם. הוא קבור באדמה, יוצר עוד שכבה פיזית. מה עם הדברים הלא פיסיים שאנחנו עושים בחיינו? האם להם יש הישארות כלשהי?

במאמר "גילוי וכיסוי בלשון" ביאליק כותב על מילים והמשמעות החמקמקה שלהם. הוא משווה את השתיקה בין מילים למוות של אדם, ומראה כמה קשה לנו כבני אדם לשבות רגע בחלל ריק, ריק מאדם או ריק ממילים, ואולי שילוב של שניהם. מה עושה לנו העמידה מול הריק הזה, מול האבידה?

הסח הדעת. כל רגע של "רדיפה אחר..." הוא באותו רגע גם "פליטה מן..." – וזה, רק זה, כל שכוון. שכר רדיפה – פליטה. הרודף מוצא כל רגע את ספוקו לפי שעה לא במה שהשיג אלא במה שנמלט, והוא הנותן לו צל של קורת-רוח ובטחון לפי-שעה. "כי מי אשר יחבר אל כל החיים יש בטחון". אך הנה מת האדם – והחלל נתרוקן. אין מה שיסיח את הדעת – והמחיצה נסתלקה. הכל נעשה פתאום בלתי מובן. ה"איקס" הנעלם משתרבב לפנינו בכל מורא קומתו – ואנו יושבים לפניו רגע אחד על הארץ באפלה אבלים ודומם כאבן. אבל רק רגע אחד, לפי ששר של חיים מקדים סתימה לפתיחה, והוא מזמין לנו מיד "סגלה" חדשה להסיח בה את הדעת ולהפיג את הפחד, ועד שלא נסתם הגולל על המת – וכבר נמצא אותו החלל שנתרוקן סתום שוב באחת מן המלות, תהא זו של הספד, של תנחומין, של פילוסופיה או של אמונה בהשגרת הנפש וכדומה. הרגע המסכן ביותר – גם בדבור וגם בחיים – אינו אפוא אלא זה שבין כסוי לכסוי, כשהתהוה מנצנץ, אבל רגעים כאלה מעטים מאד גם בשגרת הלשון וגם בשגרת החיים, ועל-פי רב בני אדם מדלגים עליהם ואינם מרגישים. שומר פתאים ה'.

(זצ) ובאמת אין "הדעה והדבור" שולטים אלא במה ש"מכאן ואילך" בד' אמות של מקום וזמן. אך בצלם יתהלך איש, וככל אשר יתקרב אל האור המדמה שלפניו, כן יגדל הצל מאחוריו וכן לא ימעט האפל מכל סביבותיו. "מכאן ואילך" אולי יש לישוב את הכל: בדחוק או ברוחה, אבל יש לישוב. העקר, שלא ישאר חלל ה"דעה" של האדם רגע אחד פנוי בלא מלים צפופות ורצופות זו אצל זו כקשקשי השריון, ללא רוח בינתים כחוט השערה. נר הדעה והדבור – הגחלת והשלהבת – נר תמיד לא יכבה. ואולם אותו השטח של "מכאן ואילך", השרוי בתחום האור המדמה – סוף-סוף במה נחשב הוא לעמת ים האיך סוף של אפל העולמים הנשאר עדין, ושישאר תמיד, מבחוץ. וסוף-סוף הלא דוקא אותה האפלה הנצחית, זו המטילה אימה כל-כך – הלא היא היא לבדה שמושכת אליה כל ימי עולם את לב האדם בסתר ומעוררת בו געגועים כמוסים להציץ בה רגע קטן. (קמב) האין דגמא קרובה לזה בין ה"מדברים" עצמם? אדם, כל זמן שהוא חי ושווא ומתנועע ופועל – ממלא חלל, והכל מובן, לכאורה; "הכל אתי שפיר". כל שטף החיים, כל תכנם – אינה אלא השתדלות רצופה, יגיעה בלתי פוסקת של

◆ ◆ ◆

- ◆ מה יש לו לומר על המילים?
- ◆ ורגע נתמקד בנו - מה יש לו לומר על המוות? מה הקושי שלנו, בני האדם, עם המוות?

אולי קהלת, בפסוק בפרק ה', אומר משהו פשוט ואמיתי. הוא מנסה לומר - תראו, אין כלום. בן אדם בא והולך כלעומת שבא. וביאליק מוסיף שקשה לנו כבני אדם להתמודד עם הריק הזה. בחיים ובמילים, אנחנו כל הזמן רוצים למלא את חוסר הזה. "זה כל האדם". אבל בין השורות של ביאליק, ואולי גם בין השורות של קהלת, ברגע שנשכיל להתמודד עם הריק הזה, עם האין, עם התהום - אולי ניפול. אבל אולי יקרה משהו אחר. בהמשך הוא מתאר את לשון השירה, ולמה שירה עובדת, בדיוק דרך החורים האלו.

כך ביאליק ממשיך:

ואלה שכנגדם, בעלי הרמז, הדרש והסוד, רדופים כל ימיהם אחרי "הצד המיוחד" שבדברים, אחרי אותו המשהו הבודד, אחרי אותה הנקדה, שעושה את המראות – וצופי הלשון המכונים להן – כחטיבה אחת בעולם, אחרי הרגע ברהיחלון שאינו נשנה עוד לעולמים, אחרי נשמתם היחידה וסגלתם העצמית של הדברים, כפי שנקלטו אלו ברגע מסוים בנפש רואיהם...

ומכל האמור יוצא הבדל גדול שבין לשון בעלי פרוזה ללשון בעלי שירה. הללו, בעלי הפשט, סומכים עצמם על ה"צד השווה" ועל המשתף שבמראות ובמילים, על הקבוע ועומד בלשון, על הגסח המקבל – ולפיכך הם עוברים את דרכם בלשון בטח. למה הם דומים? למי שעובר את הנקה על-פני קרח מוצק, עשוי מקשה אחת. רשאי ויכול הוא זה להסיח את דעתו לגמרי מן המצולה המכסה, השוטפת תחת רגליו.

ביאליק אמנם מדבר על שירה, אבל אני חושבת שביאליק מנסה לפתור את הבעיה הפסיכופיזית. כלומר, הוא מנסה לייצר קשר בין הנפש שלנו לגוף שלנו, בין מה שקיים למה שיכול להיות קיים, בין מה שהיה למה שיש.

אדם חי פעם אחת ועשוי רצף אחד ייחודי של אטומים ורצף אחד ייחודי של נפש ורוח, ובעיקר חיבור חד פעמי של שניהם. "נקודה שעושה את המראות ואת צירופי הלשון כחטיבה אחת בעולם". אני חוזרת למרים, לפסוק המספר על מותה באופן סתמי לחלוטין, ולמדרש שמנסה למלא את החלל הזה במילה אחת שמזכירה לנו מעשים של אשה שהיתה חד פעמית בעולם הזה. אני חוזרת לקהלת, שמעדיף שם על שמן - ויום מוות על יום לידה - כי שם מחזיק בתוכו תערובת ייחודית חד פעמית של אדם שהיה, ולא רק פוטנציאל של מה שיכול להיות כמו יום הלידה. זה ריק וזה ריק - הלידה והמוות, אך המוות, אם נחזור לקהלת, מצביע על ניצוץ חד פעמי שהיה. וזה דבר שאפשר להתבונן עליו.